

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/11/41-57>

Sanan İmanov

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Niğde, Türkiye

<https://orcid.org/0009-0001-3644-5525>

senan.imanov1999@gmail.com

Tarihsel Gelişim Sürecinde Türk Lehçelerinin Sosyodilbilimsel Konumu

Özet

Bu makalede, çağdaş Türk lehçelerinin tarihsel gelişim süreci sosyodilbilimsel bir bakış açısıyla ele alınmış ve bu lehçelerin oluşumu ile farklılaşmasında etkili olan tarihsel, siyasal, toplumsal ve kültürel unsurlar değerlendirilmiştir. Araştırmanın temel amacı, Türk lehçelerinin yalnızca dil içi değişimlerle değil, aynı zamanda toplumların tarihsel tecrübeleri, göç hareketleri, devletleşme süreçleri, din değişimleri, eğitim politikaları, alfabe değişiklikleri, yazı dili geleneği ve farklı kültürlerle kurulan etkileşimler doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; tarihsel karşılaştırma yöntemi ve literatür taraması tekniklerinden yararlanılmıştır. İnceleme kapsamında Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Çağatay, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri ile modern Türk cumhuriyetlerinde yürütülen dil politikaları sosyodilbilimsel açıdan değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, çağdaş Türk lehçelerinin gelişiminde devlet politikalarının, yazı dili standardizasyonunun, eğitim sisteminin, medya araçlarının, prestij dillerinin etkisinin ve iki dillilik olgusunun belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca bağımsız Türk devletlerinde resmi dil statüsünün ve eğitim politikalarının lehçelerin korunmasına ve gelişmesine önemli katkılar sağladığı, buna karşılık azınlık durumunda yaşayan Türk topluluklarında ise asimilasyon, dil kaybı ve baskın dillerin etkisinin daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak çalışma, çağdaş Türk lehçelerinin tarih boyunca değişen sosyal ve siyasal şartların etkisiyle gelişen dinamik dil yapıları olduğunu ortaya koymakta; sosyodilbilimsel yaklaşımın bu lehçelerin tarihsel gelişimini açıklamada önemli bir kuramsal çerçeve sunduğunu ve gelecekte yapılacak araştırmalar için kapsamlı bir değerlendirme zemini oluşturduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: *Türk lehçeleri, sosyodilbilim, dil-toplum ilişkisi, dil politikaları, lehçeleşme*

Sanan İmanov

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doktorant

Türkiye, Niğde

<https://orcid.org/0009-0001-3644-5525>;

senan.imanov1999@gmail.com

Türk Ləhcələrinin tarixi inkişaf prosesində sosiolinqvistik mövqeyi

Xülasə

Bu məqalədə müasir Türk dillərinin tarixi inkişaf prosesi sosiolinqvistik baxımdan araşdırılmış, həmin dillərin formalaşması və diferensiasiyasında mühüm rol oynayan tarixi, siyasi, sosial və mədəni amillər təhlil edilmişdir. Tədqiqatın əsas məqsədi Türk dillərinin yalnız dildaxili dəyişikliklər nəticəsində deyil, eyni zamanda cəmiyyətlərin tarixi təcrübəsi, köç prosesləri, dövlətçilik ənənələrinin formalaşması, din dəyişiklikləri, təhsil siyasəti, əlifba islahatları, yazı dili

ənənəsi və müxtəlif mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqələr nəticəsində inkişaf etdiyini və formalaşdığını ortaya qoymaqladır. Tədqiqatda empirik yönümlü elmi tədqiqat metodundan istifadə edilmiş, tarixi-müqayisəli metod, sənəd təhlili və elmi ədəbiyyatın icmal üsulları tətbiq olunmuşdur. Araşdırma çərçivəsində Göytürk, Uyğur, Qaraxanlı, Xarəzm, Qıpçaq, Çağatay, Səlcuqlu və Osmanlı dövrləri, eləcə də Müasir Türk Respublikalarında həyata keçirilən dil siyasəti sosiolingvistik aspektdən qiymətləndirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Müasir Türk dillərinin inkişafında dövlətin dil siyasəti, yazı dilinin standartlaşdırılması, təhsil sistemi, kütləvi informasiya vasitələri, prestij dillərin təsiri və ikidillilik amili həlledici rol oynamışdır. Bundan əlavə, müstəqil Türk dövlətlərində rəsmi dil statusunun və təhsil siyasətinin dillərin qorunmasına və inkişafına mühüm töhfə verdiyi, azlıq şəraitində yaşayan Türk topluluqlarında isə assimilyasiya, dil itkisi və dominant dillərin təsirinin daha qabarıq müşahidə olunduğu müəyyən edilmişdir. Nəticə etibarilə, tədqiqat müasir Türk dillərinin tarix boyu dəyişən sosial və siyasi şəraitin təsiri altında inkişaf edən dinamik dil sistemləri olduğunu göstərir, həmçinin sosiolingvistik yanaşmanın bu dillərin tarixi inkişafının izahında mühüm nəzəri çərçivə təqdim etdiyini və gələcək tədqiqatlar üçün geniş elmi qiymətləndirmə zəmini formalaşdırdığını ortaya qoyur.

Açar sözlər: *Türk dilləri, sosiolingvistika, dil-cəmiyyət münasibətləri, dil siyasəti, dilin formalaşması*

Sanan İmanov

Niğde Ömer Halisdemir University

Doctoral student

Turkey, Niğde

<https://orcid.org/0009-0001-3644-5525>;

senan.imanov1999@gmail.com

The Sociolinguistic Position of Turkic Dialects in Their Historical Development Process

Abstract

This article examines the historical development of contemporary Turkic dialects from a sociolinguistic perspective and evaluates the historical, political, social, and cultural factors that have influenced their formation and differentiation. The primary objective of the study is to demonstrate that the evolution of Turkic dialects cannot be explained solely by internal linguistic changes, but has also been shaped by the historical experiences of societies, migration movements, state-building processes, religious transformations, educational policies, alphabet reforms, literary language traditions, and interactions with different cultures. The study adopts a qualitative research approach and employs historical-comparative analysis, document analysis, and literature review as its principal research methods. Within this framework, the Göktürk, Uyghur, Karakhanid, Khwarezm, Kipchak, Chagatai, Seljuk, and Ottoman periods, as well as language policies implemented in the modern Turkic republics, are examined from a sociolinguistic perspective. The findings indicate that state language policies, the standardization of the written language, educational systems, mass media, the influence of prestige languages, and bilingualism have played a decisive role in the development of contemporary Turkic dialects. Furthermore, the study reveals that the official status of national languages and educational policies in independent Turkic states have made significant contributions to the preservation and development of these dialects, whereas assimilation, language loss, and the influence of dominant languages are more evident among Turkic communities living as minorities. Consequently, the study demonstrates that contemporary Turkic dialects constitute dynamic linguistic systems shaped by changing social and political conditions throughout history. It further argues that the sociolinguistic approach provides a significant theoretical framework for explaining their historical development and offers a comprehensive basis for future research in this field.

Keywords: *Turkish dialects, sociolinguistics, language-society relations, language policies, dialect formation*

Giriş

Dil insanlar arasında iletişim kurmak, kendi hisslerini ifade etmek için bir araçtır. Türk yazar Peyami Safa: “Bir milleti yok etmek isterseniz, askeri istilaya lüzum yoktur. Ona tarihini unutturmak, dilini bozmak, dininden soğutmak ve dolayısıyla manevi değerlerini, ahlakını soysuzlaştırmak kafidir.” (Peyami Safa, 2025, s. 210). Anladığımız – dil bir milleti ayakta tutan, onu millet olarak tanımlayan değerdir.

Günümüzde bir lehçenin yaşaması veya gerilemesi yalnızca dilsel yapısıyla değil, büyük ölçüde toplumsal koşullarla ilişkilidir. Eğitim dili olarak kullanılıp kullanılmaması, resmi statüye sahip olup olmaması, medyada ve dijital alanlarda ne ölçüde temsil edildiği gibi unsurlar, lehçelerin kaderini belirleyen temel faktörlerdir. Çağdaş zamanda bağımsız olmayan bazı Türk toplumlarının dili yok olma tehlikesindedir. Kanlı savaşlara şahit olmuş, kendi kültürünü, dilini çağdaş zamana taşıyan korkmaz bir halk – Türk toplulukları incelenirken tarihsel arka planın dikkate alınması gerekmektedir.

Araştırma

Türk toplumu, dünya tarihinde çok erken dönemlerden itibaren geniş bir coğrafyaya yayılmış, siyasi, askeri ve kültürel etkileriyle birçok medeniyetin oluşumunda rol oynamıştır. Türklerin tarih sahnesine çıkışı, yalnızca bir halkın doğuşu değil, aynı zamanda dilsel çeşitlenme ve toplumsal farklılaşma sürecinin de başlangıcıdır. Bu nedenle Türk dili ve lehçelerinin gelişimi yalnızca tarihsel ve dilsel yöntemlerle değil, sosyodilbilimsel bir bakış açısıyla da ele alınmalıdır.

Jean Paul Roux’a göre Proto-Türk olarak adlandırılan topluluklar, en eski dönemlerde Avrasya’nın kuzeyinde, özellikle Sibiryta bölgesinde yaşamışlar. Onlar avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir hayat sürdürmüştür. Zamanla meydana gelen jeofizik ve iklimsel değişimler, bu toplulukları bozkır bölgelerine, Mezopotamya ve Avrupa’ya doğru göçe zorlamıştır (Roux, 2002, s.50-51). Bu göçlerin sonucunda dünyanın farklı yerlerine yayılan proto-türk toplumu farklı medeniyetlerin yaranması ve gelişmesinde önemli rolü sahip olmuşlardır. Göçler yalnızca nüfus hareketleri olmayıp, aynı zamanda dil teması, iki dillilik ve lehçeleşme süreçlerini de beraberinde getirmiştir.

Makalenin amacı Türk dilinin tarihsel gelişimi içinde ortaya çıkan lehçelerin yalnızca dil içi nedenlerle değil, toplumsal, siyasi ve kültürel etkenlerle şekillendiğini ortaya koymak ve çağdaş Türk lehçelerinin günümüzdeki sosyodilbilimsel konumunu değerlendirmektir.

Türk Lehçelerinin Tarihsel Gelişimi

Dil yazılı ve şifahi olarak tezahür edebilir. Şifahi dil ilk insanın ortaya çıkışı ile harflerin olmadığı bir çağda yaranmıştır. Türk toplumunun bize malum olan ilk yazılı dili Tunyukuk (720 - 725), Kül Tigin (732), Bilge Kağan (735) – Orhon yazıtlarıdır. Yazının yaranmadığı zamanlarda Türklerin konuştuğu dil hakkında bilgini kaya üzerine yapılmış resimler, diğer halklarla ilişkileri ve ağızdan-ağıza akan çeşitli destanlardan almaktayız.

Türkçenin Altay ana dilinden yaranması ile ilgili çeşitli araştırmalar vardır. Altay dil teorisine göre Türk, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dilleri Ana Altay dilinden töremiştir. Altay dil teorisini bilimde ilk tanıdan İsveçli Strahlenberg olmuştur. 1730 yılda çıkan eserinde tatar adını verdiği dilleri 32 lehçeden oluşan 6 gruba ayırmıştır (Ercilasun, 2004, s.17). Bu tasnif amatör olsa da

irelide gelen Altay dil teorisinin gelişmesinde esas araç olmuştur. Ramstedt, Radloff, Nikolas Poppe, Samalyoviç, Talat Tekin, Osman Tuna ve başka araştırmacıların Türk dilinin Altay dilinden yaranması ile ilgili çeşitli bilimsel değere sahip araştırmaları vardır.

Ramstedt Altay dillerini 4 grupta – Ana Moğol ve Ana Türk, Ana Tunguz, Ana Kore dili biçiminde ayırmıştır. O söz konusu dillerin ayrımını ses denklikleri temelinde açıklamaktadır. Ramstedt’in bu sonuca gelmesinin sebebi çuvaşca r ve l’nin, Türk dillerinde z ve ş’ye denk geldiğini bilmesi idi. Bu denkliği Moğolcada fark etdi. Ramstedtin Moğolca-Türkçe karşılaştırmalı araştırmaları onu Moğol ve Türk dillerinin aynı kökten geldiği sonucuna çıkarmıştı. Ramstedtin öğrencisi olan ve onun Altay dilleri ile ilgili görüşünü savunan N.Poppe’nin ayırdığı bazı noktalar vardır. Bu noktalar Altay dillerinin dallanması, Çuvaş ve Türk dillerini geçmişte birleştiren Ön Türkçenin olması idi. Talat Tekin Altay dilleri teorisi ile ilgili yazdığı makalede Poppenin fikirlerini savunarak ses denglikleri ile ilgili örnekler vermiştir (Türk dünyası el kitabı, 1976, s. 119).

Türk lehçelerinin sosyolengüistik özelliklerine incelemek için Türkçenin tarihi gelişimi sürecini izlemek gerekir.

Prof. Ahmet Bican Ercilasun Türk dilinin tarihi gelişimini – *İlk Türkçe, Ana Türkçe, Eski Türkçe, Batı Türkçesi, Kuzey Doğu Türkçesi* olarak tasnif etmektedir. İlk Türkçenin yaşını milattan önceki minilliklere bağlayan profesör Şumer dili ile benzerliklerine dikkat çekerek Osman Tunanın Şumer dilinde kullanılan 168 kelimenin Türkçe ile benzer olduğunu tespit ettiğini yazmıştır.

Ana Türkçe adlandırdığı çağ hunların ortaya çıkışı ve onların konuştuğu dildir. Bu çağ M.Ö. IV. ve M.S.V. yüzyıllara eş gelmektedir. Ercilasun Hunları Asya ve Avrupa Hunları olarak ikiye ayırmıştır. Asya Hunları adlandırdığı toplum hakkında ilk bilgini M.Ö. 318 yılında yazılı Çin kaynaklarından almaktayız. Oğuz Kağan destanının kahramanı olan Oğuz Kağan Hun hükümdarı Motunun prototipidir. Oğuz Kağan destanında ve yazılı Çin kaynaklarında Hunlarla ilgili kelimeleri inceledikde kelimelerin türkçe olduğu kanaatine gelmekteyiz. Avrupa Hunları 374. yılında Balamirin liderliği ile İdil nehrini geçdi ve Hunların Avrupa topraklarında derin iz bırakmasının tarihi başlamış oldu. 445’te Atillanın hükümdar olması ve Bizansı diz çöktürmesi Avrupa Hunlarının Avrupada tek güç haline gelmesine neden oldu. Roma papası 1. Leo Atilladan Roma İmparatorluğunu yakmamasını rica etdi. Hunların Avrupada yeterli söz sahibi olması devlet idarisi, kültür ve dillerinin Avrupa halklarına yansımaya neden oldu. Avrupa Hunlarının dilinin konuştuğu dilin Türkçe olması kesindir. A.Caferoğlunun Türkçe olduğu kanaatine gelen isim adları bu bilgini ispat etmektedir.

Eski Türkçe dönemini Göktürk devletinin kurulması ile başlatmaktadır. Tarihi kaynaklara göre Göktürk devleti 1. Göktürk devleti (552-588) ve 2. Göktürk devleti (682-744) olarak tanımlanmaktadır. Göktürk devletinin birinci dönemine ait her hangi türkçe yazılı metin bulunmamıştır. Türkçe yazılı metinler 2. Göktürk devletine aittir. Bu yazıtların en ünlüsü Orhon yazıtları olarak bilinmektedir. 730-732. yıllara ait edilen bu yazıtlar bir Türk milletini, Türk kişisini anlatmaktadır. Bu yıllarda Türklüğün anıtları taşlara kazınmıştır. Eski Türkçe dönemine prof.Ercilasun yazılı Uygur Türkçesini de vermiştir. “Uygur bitigleri” adı verilen yazıtlarda Uygurların Göktürk devletinin varlığına son koydukları anlatılmaktadır. Uygurlar yazı dillerini XV yüzyıla kadar sürdürmüştür. Bu Uygurlardan kalan eserlerde kendini göstermektedir. 840. yılında Orta Asyada yeni bir Türk devleti – Karluklar tarafından Karahanlı devleti yarandı. Bu devlet 1212. yıla kadar varlığını sürdürme bilmiştir. Karahanlılar devrinden günümüze kadar gelip çıkan bir çok Türkçe dil ve edebiyat metinleri vardır. Bunlardan en ünlüsü “Kutdagu Bilig”(1070) ve “Divanü

Lügati't-Türk”(1074) eserleridir.

760. yılında Karlukların Isık köl ve Talas bölgelerine yerleşerek Oğuzları bu bölgeden atmalarıyla Oğuzların Seyhun yolculuğu başlamış oldu. Bu yolculuğun sonu Türkçeni Batı ve Kuzey Doğu olarak ikiye arılması için zemin hazırlamıştır. Batı Türkçesi XIII – XV. yüzyıllarda eski oğuz dili adlanmaktadır. XVI. yüzyılda Osmanlı ve Azerbaycan türkçesi olarak ikiye ayrılmıştır. XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Osmanlı Türkçesi, XX. yüzyıldan Türkiye Türkçesi adlandırılmıştır. İkinci kol XVI-XIX. yüzyıllarda Klasik Azerbaycan Türkçesi, XX. yüzyıldan Azerbaycan Türkçesi adlanmıştır. XIX – XX. yüzyıllarda Rusların apardığı dil politikası sonucu olarak Türkmen Türkçesi ve Qaqauz Türkçesi ortaya çıkmıştır.

Kuzey Doğu Türkçesi Harezmşahların adı ile bağlıdır. 1077. yılda Orta Asyada Harezm bölgesinde Oğuzların Beydili boyundan olan Anuş Tegin tarafından Harezmşahlar devleti yarandı. Bu devletin resmi dili Fars dili olsa da Türkçe yaygın dillerden idi. 1231. yılında Monqollarla savaşta Harezmşah Celaleddinin ölümünden sonra devlet yıkılmıştır. Altın Ordu devleti zamanı(1241-1502) Harezm kültür merkezi idi. Altın Ordu çağında Harezm Türkçesi ile eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu eserlere “Mukaddimetü 'l-Edeb”, “Kıyasu'l-Enbiya”, “Muhabbetname” ve başkalarını göstermek olar.

Prof. Ercilasuna göre Kıpçak Türklerinin dili yazı dil olarak kullanılmamıştır. Bu dil de Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında geçiş dönemini temsil edebilir. Kıpçak Türkçesinde malumumuz olan “Codex Cumanicus” eseri XIV. yüzyılda Kara denizin kuzeyinde yaşayan Kıpçaklardan İtalyan ve Almanlar tarafından derlenmiş bir eserdir. Bu eser yazılı Kıpçak Türkçesini değil, Kıpçakların konuşma dilini yansıtmaktadır. XIV-XV. yüzyıllarda malumumuz olan Kıpçak Türkçesinde bir çok sözlükler de konuşma dilini esas almıştır.

XV. yüzyıldan Kuzey Doğu Türkçesinin ikinci dönemi Çağatay Türkçesi ile başlar. Bu dil XX. yüzyıla kadar kendi varlığını korumuştur. Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran'ın kuzey ve doğusunda kalan ve Müslüman olan bütün Kuzey ve Doğu Türklüğü Çağatay yazı dilini kullanmıştır. XX. yüzyılda bu dil çağdaş özbek, uygur, kumuk, tatar, kazak, kırkız, nogay, kırım dillerine ayrılmıştır.

A. Ceferoğlu türk dillerinin gelişimini 7 döneme ayırmıştır. Altay devri - burada A.Caferoğlu Türk dilinin kaynağının ana Altay dili olduğunu belirtmiş, Türkçenin Etrusklerin ve Harrilerin dili ile olan ilişkisinden söz etmiştir. En eski Türkçe devri – Bu devri Proto Türkçe adlandırmış, diğer Türk dillerinin Ana Türk dilinden yarandığını bildirmiştir. Fakat lehçe ve ağızlar arasındaki farklılıklar çağdaş zamanımızdaki kadar kesin olmamıştır. İlk Türkçe devri – M.Ö III. asırda Mete hanın önderliğinde en parlak devresini yaşayan Hunların ve M.S. 453. yılda Atillanın ölümünden sonra ayrılmış Bulgar Türklerinin dilini bu devre ait etmiştir. Eski Türkçe devri – burada VIII. yüzyıla ait Göktürk yazıtlarını, Uygurlara ait edilen yazıtları vermiştir. Orta Türkçe devri X–XVI yüzyılları kapsamaktadır. Bu devirde Türklerin yaşadığı coğrafyada Karahanlı, Harezmşah, Selçuklu, Osmanlı, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri siyasi güç merkezleri olmuştur. Orta Türkçe adı verilen devri Müsterek Orta Asya, Müsterek Anadolu ve Azerbaycan şiveleri teşkil etmiştir. Yeni Türkçe devri XVI – XX. yüzyıllarda Çağatay, Osmanlı, Azerbaycan ve başka şiveler dahildir. Modern Türkçe devrine çağdaş zamanda konuşulan Türk lehçeleri dahil edilmiştir (Caferoğlu, 1984, s.51-52).

F.Zeynalov Türk halklarının dilini şerti olarak 4 döneme ayırmıştır. En eski Türkçe – bu dönem ikiye ayrılmaktadır. 1. Altay merhelesi – ilk Türkçenin doğuşu denilmiştir. 2. Hun Merhelesi – M.Ö. Hunların ortaya çıkışı ve MS. V. yüzyıl zaman aralığını kapsamaktadır. Eski

Türkçe dönemi – V - X. yüzyıl. Bu dönemde Türk lehçeleri Göktürk yazıtları, Uygur, Kırkız, Hazar ve Bulgar dilleri merhelelerine ayrılmıştır. Orta Türkçe dönemi – X – XVI. yüzyılları içermektedir. Doğuda müşterek Orta Asya dili batıda Kıpçak ve Oğuz dillerini ait etmiştir. Yeni Türkçe dönemi – XV – XX. yüzyılları kapsayan bu dönemi ikiye ayırmaktadır. 1. Çağdaş Türk lehçelerinin ortaya çıkışı; 2. Çağdaş Türk lehçeleri (Zeynalov, 1981, s.10-29). M.İsmayılova Türk halklarının tarihsel gelişim evrelerinin sınıflandırılmasına ilişkin tartışmalı hususlara açıklık kazandırma amacıyla, inkar edilemez nitelikteki antropolojik ve genetik araştırmalara başvurmaktadır. Söz konusu araştırmalar, modern insan tipinin Ön Asya coğrafyasında şekillendiğini, ana dilin bu bölgede proto dillere ayrıldığını, ilk göç hareketlerinin ve lehçe ayrışmalarının bu coğrafyadan başladığını, ayrıca insanlık medeniyetine sunulan temel katkıların da bu bölgeden kaynaklandığını bilimsel veriler ışığında ortaya koymaktadır (İsmayılova, 2022, 24-42).

Toplumsal ve tarihsel koşulların dil yapısına etkisi

Türk lehçelerinin sosyodilbilimsel analizini ele alırken dil teması sürecinde konuya yaklaşmamız gerekir. Dil teması iki ve ya daha çok dilin taşıyıcıları arasındaki dilsel etkileşimdir. Genel olarak yüksek prestije sahip bir dil, daha düşük prestije sahip olan dili etkiler. Dil temasları sonuç olarak ödünçleme, dil değişimi, kreol diller, kod değiştirme, yapısal etkileşim aşamalarını gözlemlemek mümkündür. Dil temasları göç, ticaret, evlilik, kültürel, eğitim ve medya nedenlerinden dolayı ortaya çıkmaktadır.

Türklerin atalarının Ön Asiyada yaşadığı, daha sonraki dönemlerde Avrasiyanın kuzeyinde Ural – Sayan dağları arasında yer alan Altay coğrafyasına köç ettikleri kabul edilmektedir (İsmayılova, 2022, s.25-42). İklimsel değişimler, ırk içi savaşlar Türkleri göçe zorlamıştır. Türkler Mezopotomiya, Anadolu ve Avrupa'ya göç etmişler. Dünyanın her köşesine yayılan Türk topluluklar komşu halklarla ilişkisi lehçeleşme sürecini başlatmıştır. Türklerin yaşadıkları coğrafyada komşuları - Şümerler, Ariler, Urartulular, Hititler, Hurriler sakin olmuşlar. Komşularla ticari ilişkiler dillerarası etkileşimde bulunmuştur. Osman Tuna Türk kökenli bazı kelimeleri Şümer dili ile karşılaştırmıştır:

Şümerce – men(ben), di(konuşmak), dingri(tanrı), nig(şey), ud(zaman), udi(uyuma), uş(iş) ve b.; kelimeleri uygun olarak, Eski Türkçe – men (ben), ti(demek), tengri(tanrı), neng(şey), öd(zaman), ıdı(uyumak), ış(iş) (Ercilasun, 2004, s.34).

Alman Türkolog Marcel Erdal Hurrice ve Urartucanın Türkçe ile benzerlikleri olduğunu göstermesi üzerine dillerin ilişkisinden bahsetmiştir.⁶ (wikipedia)

Orta Asyadan göçe başlayan, Türk toplumu sayılan Etrüskler MÖ. III – II. Bin yıllarda İtalyan Yarımadası'nda yerleşmişlerdir. Onların Türk toplumu olması ile ilgili 94 Etrüsk yazıtı bulunmaktadır (Tarcan, 1998, s.210). Etrüskler, yaklaşık -9. binlerde kurulmuş olan Bir-Oy Bil (tek devlet beldesi, egemenliği, yani "tek devlet halinde federasyon") adını taşıyan "ilk büyük Ön-Türk Konfederasyonu halkındandır". Etrüskçeye, bugünkü Türkçede en yakın Türk dilleri, Tatarca, Kazakça, Kırgız ve Uygurcadır (Tarcan, 1998, s.20-21).

Apenin yarımadasında yerleşen Etrüskler burada yaşayan Latinler, Yunan kolonileri ve diğer halklarla toplumsal ve kültürel temasda bulunmuşlar. Bugünkü Avrupa yazı kültüründe ve bazı kelimelerinde Etrüsk yazısının ve dilinin izi vardır. Antenna, anthony, April, arena, military, palate, people, person, Rome, viburnum⁸ (wikipedia) ve başka kelimeler Etrüsklerin dilinden türemesi ile ilgili araştırmalar bulunmaktadır.

Siyasi güç ve devletleşmenin etkisi

M.Ö. 220'de Çinin kuzeyinde Teoman başkenti Ötüken olan Büyük Hun Devletini kurmuştur.

M.Ö. III. yüzyıldan başlayarak yazılı Çin kaynaklarında bu devletten bahsedilmeye başlanmıştır. Büyük Hun Devleti en parlak dönemini Mete'nin (M.Ö. 209-174) zamanında yaşamıştır. Mete Han Hazar denizi ile Kore arasındaki Türkleri bir bayrak altında birleştirmiştir. Çinlilerle savaşta olan Mete onları mağlup etmiş, onları vergiye bağlamıştır. M.Ö. 54'te Çinle olan entrikalar ve iç çekişmeler devleti zayıflatmış, Güney ve Kuzey olarak ikiye ayırmıştır. Güney Hunları M.S. 216'ya kadar varlığını sürdürmüş ve bundan sonra Çin'de hüküm süren küçük devletler yaranmıştır. Asya Hun İmparatorluğunun kurulduğu coğrafyada ve dönemde Çin siyasi güç merkezi olmuştur. Hunlar hakkında bilgileri yazılı Çin kaynaklarından almaktayız. Hun – Çin ilişkisi ekonomi, evlilik politikası, sınır çatışmaları üzerine kurulmuştur. Hun Türklerinin dilleri hakkında, maalesef bilginimiz nispeten kısıtlıdır. Serpinti halinde başka başka kaynaklarda zaptedilen bazı kelime unsurları dışında, bu şiveye yahut lehçeye ait, herhangi bir fikrin yürütülmesine elverişli hiç bir şey bize kadar gelmemiştir. Ötedeberide geçen kelimelere gelince, bunları bir sıra haline getirmek icap ederse, sayıları ancak otuz kırk kadar olur (Caferoğlu, 1984, s.73). Hunlara ait birçok kelimenin Çince biçimleri farklı bilginler tarafından Türkçe olarak açıklanmıştır (Ercilasun, 2004, s.59).

Çince biçim:

çeng-li (gök)
ku-tu (oğul)
şan-yü/tanhu (geniş ve büyük)
ho-la-çen (süvari)
to-po-çen (yaya)

Türkçe:

tengri (gök, tanrı)
kut(ı) (kut, ilâhî güç; hazretleri)
tabgu/yabgu (kağan, imparator)
atlıg/atlag (atlı, süvari)
tapancı (tabancı) (Ercilasun 2004: 59).

Hun – Çin ilişkisinde evlilik politikası ve ticaret dil temasını beraberinde getirmiştir. Hunlara ait yazılı bir dilin günümüze çatmaması onların ticarette ve devlet işlerinde Çin herokliflerini kullanmasını istisna etmemektedir. Bunu az önce verdiğimiz kelimelerin Çincenin ses uyumuna uygun yazılması ispat etmektedir. Asya Hun İmparatorluğunun yıkılmasıyla Hunlar ve diğer Türk boyları Batıya doğru göç etmişler. Bu göçler Türk Lehçelerinin ilk ayrılışına neden olmaktadır.

Batıya doğru göç etmiş Türk kabileleri 5. yüzyılda Bizans kaynaklarında Eftalit olarak adı geçen Ak Hun İmparatorluğu yaratmıştır. Bu devlet Kuzey Hindistan'ın yarısı, Afganistan ve Türkistan'ın bir bölümüne hüküm etmiştir. İmparatorluğun coğrafyasında farklı etniğe sahip halklar yaşamaktaydı. Bu halklar eski Hint-İrani dillerde konuşmaktaydılar. Ak Hunlar farklı kültür, din ve dil ile karşılaştılar. Bunun sonucu olarak karşılaştıkları toplumların dilini, dinini benimsediler. Bu seçimleriyle bozkır kültürünü hayatlarından çıkarmış ve birer Hun olmaktan çıkmışlar. Bu değişim Ak Hun İmparatorluğunun yıkılmasına neden olan sebeplerden biri olmuştur.

IV-V yüzyıllarda Avrupanın doğusunda yaranmış olan Avurpa Hun İmparatorluğu Avrupa'nın kültürel şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Avrupa Hunlarının konuştuğu dil hakkında kesin kaynak bulunmamaktadır. Bunun üzerine Priscus adlı tarihçi medos - bal şarabı, kamos –apra içeceği, strava – cenaze kutlaması anlamına gelem Hunca kelimeleri kayıt altına almıştır (Maenchen-Helfen, 1973, s.376).

Avrupa Hunları hiç şüphesiz çok dilli bir konfederasyondur. Devlete dahil olan Alanlar, Germen, Slav ve Fin-Ugor kavimleri kendi dillerini konuşuyorlardı. Doğu ve Batı Roma ile ilişkiler dolayısıyla Latince de geçerli bir dil olmalıydı. Ancak devlette hakim unsur olan Hunların dilinin Türkçe olduğu kesindir (Ercilasun, 2004, s.74).

Germen kavimleri ayaklanarak 454'te Attila'nın oğlu İlek'i öldürdüler. Mücadeleye devam eden

diğer oğul Dengizik 469'da Bizanslılar tarafından öldürüldü; kesik başı Sultan Ahmet Meydanında teşhir edildi. Üçüncü oğul İrnek ve ona bağlı Hunlar doğuya çekildi; Karadeniz'in kuzeyine gelen yeni Türk dalgası Bulgarlarla karıştı (Ercilasun, 2004, s.71).

Büyük Kavimler Göçü Bulgar Türklerinin diğer Türk topluluklarından coğrafi olarak kopmasına neden oldu. Bu da dil temasını azalttı. Bulgar Türkleri Fin-Ugor, Slav halklarıyla yoğun temas kurdu. Bu temas Türk lehçeleri arasında fonolojik sistemde farklılaşmayı hızlandırdı. Bulgar Türklerinin konuştukları dil modern Çuvaş dilinin atası sayılmaktadır. Modern çuvaşçada r ve l'nin, Türk dillerinde z ve ş'ye denkliği dil içi değişimden ziyade dil teması ve başka sosyodilbilimsel faktörlerin etkileşimi sonucunda şekillenmiştir. Bu yönüyle Çuvaş dili diğer Türk dilleri içerisinde dil-toplum ilişkisini somut biçimde yansıtan özgün bir örnektir (Ercilasun, 2004, s.211).

Erken Türk devlet geleneğinin en önemli yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtları, Göktürk Kağanlığı döneminde dilin bilinçli bir şekilde ideolojik ve politik bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan adına dikilen bu yazıtlar, belirli bir dil standardının varlığına işaret etmekte ve devlet otoritesinin dili merkezileştirme yönündeki çabasını yansıtmaktadır. Yazı dili aracılığıyla siyasi söylemin sabitlenmesi, dilin prestij kazanmasını ve geniş coğrafyalara yayılmasını sağlamıştır.

Uygur Kağanlığı döneminde ise yazılı kültürün çeşitlenmesi ve kurumsallaşması dikkat çekmektedir. Uygur metinleri (dini çeviriler, ticari belgeler ve hukuk metinleri), dilin farklı işlev alanlarında kullanıldığını göstermektedir (Erdal, 2004, s.7). Erken dönem Türk yazı dili örnekleri, dillerarası etkileşimin ilk izlerini açıkça göstermektedir. Uygur Kağanlığı dönemine ait Budist ve Maniheizm metinler, Türkçenin Soğdca ve Sanskritçe ile yoğun temas içinde olduğunu belgelemektedir. Örneğin Uygurca metinlerde yer alan “burxan” (Buda), “nom” (dini öğreti; Skt. Dharma) ve “sav” (söz, öğreti) gibi kelimeler, doğrudan Soğdca ve Sanskritçe kökenlidir (Erdal 2004, s.76). Bu tür ödünçlemeler yalnızca söz varlığıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda dini ve felsefi kavramların Türkçeye aktarılmasını sağlamıştır. Bu durum, dilin yeni kültürel alanlara açıldığını ve işlevsel olarak genişlediğini göstermektedir. Bu çok işlevlilik, sosyodilbilimsel açıdan dilin “fonksiyonel genişlemesi” olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda farklı alfabelerin kullanımı, dilin yazı sistemi üzerinden yeniden yapılandırıldığını ortaya koymaktadır.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Karahanlılar döneminde Türkçe, Arapça ve Farsça ile yoğun bir temas sürecine girmiştir. Bu dönemin en önemli yazılı eserlerinden 1. Kutadgu Bilig (1069-1070), 2. Dîvânü Lügati't-Türk (1074), 3. İlk Kur'an tercüme, 4. Atebetü'l-Hakayık, 5. Hukuk belgeleri, 6. Ahmet Yesevî ile izleyicilerinin şiirleri (Ercilasun, 2004, s.297). Türkçenin hem edebi hem de bilimsel bir dil olarak kullanılabildiğini göstermektedir. Bu eserler, aynı zamanda dilin standartlaşma sürecine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu metinler Türk dilinin İslam dünyası içindeki konumunu güçlendiren sembolik araçlar olarak da yorumlanabilir. Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakayık'tan rastgele derlenen Arapça ve Farsça sözler, daha 11. ve 12. yüzyıllarda Türk dilinde birçok alıntının bulunduğunu gösterir. Ancak Karahanlı Türkçesindeki alıntılar abartmamak ve söz varlığının çok büyük kısmının Türkçe kökenli olduğunu unutmamak lazımdır (Ercilasun, 2004, s.358).

Karahanlılar dönemine ait Kutadgu Bilig adlı eserde “akıl”, “ilim”, “adalet” gibi Arapça kökenli kavramların Türkçe cümle yapısı içinde kullanıldığı görülmektedir (Ercilasun, 2004, s.297). Benzer şekilde Divanü Lügati't-Türk, Türkçenin Arapça ile temasını belgeleyen en önemli kaynaklardan biridir; Divanü Lügati't-Türk, Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Türkçe sözlerin Arapça karşılıkları verildikten sonra mutlaka kelimelerin içinde bulunduğu bir örnek cümle verilir. Örnekler sık sık bir atasözü veya bir dördlük de olabilmektedir. Daha sonra örneğin Arapça karşılığı yazılır. Eğer madde başı

olan kelime Türk kişi veya boy adlarından biri ise ayrıca açıklamalar yapılır. Özel adlar dışındaki önemli kelimeler için de bazen açıklamalar yapılmıştır. Madde başı fiil ise "aldı, yazdı" şeklinde bilinen geçmiş zamanın teklik 3. şahsında verilir. Örnek ve Arapça anlam bittikten sonra fiilin geniş zamanı ile mastarı (alur-almak, yazar-yazmak) mutlaka yazılır (Ercilasun, 2004, s.322). Böylece iki dil arasındaki işlevsel ilişki açıkça ortaya konmuştur. Türkçenin İslam dünyası içindeki yerini güçlendirdiği gibi, aynı zamanda çok dilli bir entelektüel ortamın oluştuğunu göstermektedir.

Orta Asya ve İran coğrafyasında hüküm süren Gazneliler ve Harezmşahlar dönemlerinde ise çok dilli bir yapı söz konusudur. Bu devletlerde Farsça çoğunlukla yüksek statülü yazı dili olarak kullanılırken, Türkçe daha çok sözlü iletişim ve askeri çevrelerde varlığını sürdürmüştür. Burada gelişen uygarlık, henüz yeterince eğitilmemiş Karahanlılarınkinin çok üstündeydi; ama yine Karahanlılar gibi Arapça karşısında Türkçe olmayan başka bir dili, yani bu tarihten on ya da yirmi yıl önce Samanoğulları Devletinde çat pat konuşulan bir dil olan Farsçayı yükseltti ve bu dile kısa sürede büyük bir canlılık kazandırdı (Roux, 2002, s.199). Yazılı belgeler (resmi kayıtlar, tarihi kronikler) bu dilsel hiyerarşiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Ali Şir Nevayinin Türk dili açısından en önemli eserlerinden biri Türkçe ile Farsçayı karşılaştırdığı "Muhakemetü'l-Lugateyn"dir. Bu eserde Nevayî Türklerin Farsçayı iyi konuştuğu ve anladığı halde, Farsların Türkçe anlamadıklarını ortaya koymuştur. Bu da Türk dilinin anlatılan dönemde yüksek statüde olmadığı kanaatine getirmektedir.

"Fakat Türkler, büyükten küçüğüne, hizmetçiden beyine kadar Fars dilinden nasiplerini almışlardır. Öyle ki içinde bulundukları vaziyetin uygunluğu nisbetinde konuşabildikleri gibi, bazıları kesinlikle doğru ve güzel olarak da konuşur. Hatta Fars dili ile parlak şiirler, tatlı sözler ortaya çıkaran Türk şairleri olduğu halde, Sart halkının en aşağısından en ileri gelenine, ümmî-sinden bilginine kadar hiçbirisi Türk dili ile konuşamaz, söylenilenin mânasını da anlamaz. Eğer yüzde, belki binde biri bu dili öğrenip bir-iki cümle söylese ve her hangi bir kimse işitse, onun Türk olmadığını anlamakla kalmaz, Sart olduğunu da çıkarır. Böylece o konuşan kişi kendi ağzıyla kendi rüsvalığını bizzat tasdik etmiş olur" (Özönder, 1996, s.203-204).

Anadolu sahasında Selçuklu Devleti ile başlayan süreçte, Türkçenin yazı dili olarak kullanımının sınırlı kaldığı, buna karşılık Farsçanın yüksek prestij dili olarak öne çıktığı görülmektedir.

Selçuklu devletindeki Oğuz Türkleri medreselerde Arapça ve Farsça tahsil görüyorlar ve yine bu dillerle ilim ve edebiyat yapılan muhitlerde bulunuyorlardı. Türkçenin edebî dil olarak kullanıldığı Kâşgar çok uzakta kalmıştı ve Anadolu'ya gelen ilk Oğuzların Kâşgar'la hiç teması olmamıştı. Dolayısıyla onlardan Türkçe eser vermelerini beklememiz haksızlıktır. 11. ve 12. yüzyılda niçin Türkçeyi kullanmamışlardır diyerek onları suçlamak yerine, nasıl oldu da iki asır sonra kendi millî yazı dillerini yarattılar diyerek onları takdir etmek daha doğrudur (Ercilasun, 2004, s.437).

Ancak ağızdan-ağıza akan halk edebiyatı metinleri, Türkçenin alt tabakalarda güçlü bir şekilde yaşamaya devam ettiğini ve gelecekte edebî dilin yaratılmasında önem taşıdığını göstermektedir. Bu durum, dilin toplumsal tabakalaşmaya paralel olarak farklı işlevler üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Anadolu Selçuklularının yerine Candaroğulları, Karamanoğulları, Aydınoğulları, Osmanlılar gibi beyliklerin ortaya çıkması ve başında bulunan boy beyleri Farsça ve Arapçaya yabancı idiler. Fakat onlar da bir devletin, sanatkar ve edebiyatçıları himaye etmesi gerektiğini biliyorlardı. Bundan dolayı Türkçe yazan bilgin, şair ve edipleri teşvik ettiler (Ercilasun, 2004, s.438).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise dilin sosyodilbilimsel yapısı daha karmaşık bir hal almıştır. Bu dönemde çok kültürlü yapı en üst düzeye ulaşmıştır. Osmanlı arşiv belgeleri, divan edebiyatı ve resmi yazışmalar incelendiğinde, Türkçe, Arapça ve Farsçanın iç içe geçtiği karma bir dil yapısı

görülmektedir. Fiil dışında kalan isim cinsinden bütün kelimeler ve isim muamelesi gören kelime gurupları sahasını böylece Arapça ve Farsça kelimelere, sıfat ve izafet terkiplerine kaptıran yazı dilinde umumiyetle Türkçe olarak isim ve fiil çekimi ile cümle yapısı kalmıştır. Fakat cümle yapısı da, Türkçe kalmakla beraber, ağır darbeler yemekten kendisini kurtaramamış, birçok defa esas bünyesi yıkılarak bozuk bir kelime yığınının ibaret olmuştur. Türk yazı dili Osmanlıca devrinde esas yapısı Türkçe olan fakat Türkçe, Arapça ve Farsça'dan meydana gelen üçüzlü, karışık ve son derece yapay bir dil manzarası göstermiştir (Ergin, 2020, s.6).

Osmanlı eşit bir ulus yaratmak politikasında "Osmanlılık"ı temel almıştır. Bu da XIX. yüzyılda Osmanlının Türklüğe yaklaşmasını sağlamıştır. "Osmanlılık" düşüncesi, "ben tebaam arasındaki din farkını cami, havra ve kiliselere girdikleri zaman görmek isterim" diyen II. Mahmut döneminden itibaren, bir "Osmanlı milleti" vücuda getirmek gayesiyle savunulmuştur. Bu fikir, daha sonra 'Tanzimat Fermanı'yla devlet politikası haline getirilmiş, 'Islahat Fermanı' ve 'Kanun-u Esasi' ile de geliştirilmeye çalışılmıştır (Özyurt, 2004, s.158).

Devletin halkla ilişki kurma ihtiyacı arttıkça, 'resmi yazı dili' de, ağıdalı anlatımdan ayıklanmış, kolay anlaşılır bir yazı tarzına doğru evrilmiştir. Bu süreç, gazeteyle birlikte hızlanmış, özellikle halkı önemli olaylar etrafında aydınlatma ihtiyacı doğduğu dönemlerde, geleneksel 'Osmanlı yazı dili' biraz daha çözümlenerek, konuşma dili (İstanbul Türkçesi) ile arasındaki fark azalmıştır. 1840'lara gelindiğinde haber dili dikkate değer ölçüde sadeleşmiş ve halk diline yakınlaşmıştır (Özyurt, 2004, s.161).

1501-1736. yıllar arasında günümüzde Azerbaycan, İran ve Türkiye bölgelerinde Safeviler devleti hüküm sürmüştür. Türk kökenli boylar tarafından yönetilen devletde Türkçe'nin konumu daha yüksek olmuştur. Bu dönemde Türkçenin saray dili olarak kullanılması, Azerbaycan Türkçesinin yazı dili olarak kurumsallaşmasını hızlandırmıştır. Bu süreç, dilin siyasi iktidar aracılığıyla prestij kazanmasının tipik bir örneğidir.

Fars dilinin Osmanlı İmparatorluğunda ve Hindistan' da siyaset ve edebiyat dili olduğu bir dönemde o, (Şah I. İsmail) Türkçeyi İran Sarayının (yani Safevi) resmi dili yapmıştı. Hatta bizzat kendisi de yalnız Türkçe şiirler yazmaktaydı. Sonuçta bu dil, Safeviler Sarayında, bu sülalenin iktidannın sonuna kadar ve hatta sonrasında da sarayın resmi dili olarak kalacak şekilde geniş yayıldı (Əfəndiyev, 2007, s. 31).

Safevi İmparatorluğu etnik yapısına göre ezici çoğunluğun Türklerden oluşması na rağmen çeşitli azınlıkların bulunduğu bir ülkeydi: Devletin sınırlan içerisinde farklı dillerde konuşan çeşitli topluluklar bulunmaktaydı. Fakat Türkçe aralannda genel geçer bir dile, temel iletişim aracına dönüşmüştü. Gezinlerin kaydettiğine göre, Türkçe, İran' da Farsçadan daha fazla kullanılmaktaydı. Mesela Hemedan'da biri diğeri için belli bir şeyi arzularken Türkçe, "Şah Abbas muradini versin" derdi (Memmedova, Cavadbeyli, 2016, s.553).

"Şimdilerde Farşlar kendi ana dillerinden daha fazla Türkçe konuşmaya çalışmaktadırlar." Şirvan, Azerbaycan, Irak ve İrevan'da çocuklar daha fazla Türkçe eğitilmektedirler" Şunu kaydedelim ki, imparatorluk topraklarında Türkçenin temel iletişim aracına dönüşmesinde rol oynayan faktörler arasında, bu dilin daha kolay ve anlaşılır olması, aynı zamanda yeni işgal edilmiş topraklara sosyal destek rolünü oynayan Türk Halkının göç ettirilmesi ve Şah Abbas'ın reformlarından sonra orduda "Gulam" teşkilatının kurulması, da bulunmaktadır (Memmedova, Cavadbeyli, 2016, s.553).

Dillerarası etkileşimin bir diğ er somut boyutu, ticaret ve göç yolları üzerinden gerçekleşmiştir. İpek Yolu üzerinde bulunan Türk toplulukları, Çinceden Farsçaya kadar geniş bir dil yelpazesıyla temas kurmuştur. Ticari belgeler, sözleşmeler ve seyahatnameler, bu etkileşimin izlerini açıkça taşımaktadır. Bu bağlamda dil değişimi, yalnızca üst düzey yazı dili üzerinden değil, aynı zamanda günlük yaşam

pratikleri içinde de gerçekleşmiştir. Dilsel değişim çoğu zaman gündelik iletişim ağlarında başlar ve zamanla yaygınlaşır (İmer, 1990, s.36).

VIII – XIX. yüzyıllar çağdaş Türk lehçelerinin oluşumu; yazılı belgelerle izlenebilen, devlet destekli dil politikaları, çok dilli etkileşim ortamları ve toplumsal tabakalaşma süreçlerinin birleşimiyle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda siyasi güç tarafından desteklenen dil biçimleri, zamanla standartlaşarak çağdaş lehçelerin temelini oluşturmaktadır. Türk lehçelerinin oluşumu sürecinde dillerarası etkileşim ve çok kültürlü ortam belirleyici bir rol oynamıştır. Türkçenin farklı dillerle kurduğu çok yönlü ilişkinin somut kanıtlarını sunmaktadır. Bu etkileşim, Türk dilinin hem söz varlığını zenginleştirmiş hem de yapısal ve işlevsel açıdan çeşitlenmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Türk lehçeleri, kapalı bir dil sistemi olmaktan ziyade, tarih boyunca farklı kültürel unsurlarla etkileşim içinde gelişen dinamik bir yapı olarak değerlendirilmelidir.

Modern dönemde Türk dillerinin toplumsal konumu

Modern dönemde Türk dillerinin toplumsal konumu, ulus-devletleşme süreçleri, dil politikaları, küreselleşme ve eğitim sistemleri gibi çok boyutlu faktörlerin etkisi altında şekillenmiştir. Sosyodilbilimsel açıdan bu süreç, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kimlik, ideoloji ve güç ilişkilerinin taşıyıcısı olduğunu göstermektedir. Modern toplumlarda dil, etnik kimliğin korunması ve yeniden inşasında merkezi bir rol oynamaktadır (Özezen, 2025, s.412).

20. yüzyılın başlarından itibaren Türk dünyasında ortaya çıkan ulus-devletler, dilin standartlaşması ve milli kimliğin inşası sürecinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen dil reformu, modern Türkçenin toplumsal konumunu köklü biçimde değiştirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde yürütülmüştür. Milli his ile milli dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin... Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1959, s.42).

Türk dili reformu sürecinde, Osmanlı Türkçesinin yerine daha sade ve halk temelli bir dil anlayışı benimsenmiş; Arapça ve Farsça kökenli unsurların yerine Türkçe karşılıklar üretilmiştir. Bu dönüşüm, Türk Dil Kurumu aracılığıyla kurumsallaştırılmış ve dilin eğitim, medya ve resmi alanlarda standartlaşması sağlanmıştır.

Atatürk dil reformuna girişmeden önce bu reformu gerekli, hatta kaçınılmaz kılacak iki esaslı adımı atmış, daha doğrusu iki devrim yapmıştı. Bunlardan biri, 1928 Kasımında Arap yazısını kaldırarak yerine Latin alfabesi esaslı yeni Türk yazısının kabul edilmesi, öbürü de bu tarihten bir yıl sonra, yani 1 Eylül 1929'da Arapça-Farsça derslerinin öğretimden kaldırılması idi. Bu iki devrim yalnız Türkçedeki Arapça-Farsça unsurları anlaşılmaz hale getirmekle kalmıyor, yeni kelime ihtiyacı için bu dillere başvurma yolunda tamamiyle kapatıyordu. 1932 Temmuzunda Türk Dili Tetkik Cemiyetini kurdurdu. İki ay sonra da 1. Türk Dili Kongresini toplattı. Dil reformu böylece resmi olarak başlatılmış oluyordu (Tekin, 1988, s.1032).

Sovyetler Birliği döneminde ise Türk dillerinin toplumsal konumu farklı bir yönelim göstermiştir.

Sovyet dil politikası oldukça merkeziyetçi bir görüntü çizmi ve Moskovadaki merkezi otorite tarafından biçimlendirilmiştir. Bu aşamada yerel diller büyük oranda Rusçanın baskısı ve etkisi altında kalmıştır. Dil yasaları ve bu yasaların uygulanmasından sorumlu olan kadın ve erkekler, bu dil politikası çerçevesinde yetiştirilmiştir. Komünist Partisinin resmi doktrini ile aşamalı olarak milli farkların ve milletlerin zamanla ortadan kalkacağı umulmuştur. Etnik farklar zamanla yok olacaktır ve tek bir anlaşma dili (lingua franca) bütün halklar tarafından kabul edilecektir (Karabulut 2009: 66).

Bolşeviklerin, toplumu yeniden yapılandırmada kullandıkları bütün terimlere yansımıştı: yazıkovoe stroitelstvo (dil inşası), kulturnoe stroitelstvo (kültürel inşası), ekonomiçeskoe stroitelstvo (iktisadi inşası), sotsialistiçeskoe stroitelstvo (sosyalist inşası), vs. Bu, onların dil de dahil “bütün toplumsal süreçleri belirlemedeki yeteneklerine duydukları güveni” göstermekteydi (Uzman, 2017, s.44).

Sovyetler Birliği’nin dil politikaları hem sosyal, hem de siyasi açıdan önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle Türk topluluklarının dilleri, belirli ölçüde yazı dili haline getirilmiş ve eğitim sistemine dahil edilmiştir. Ancak bu süreçte uygulanan alfabe değişiklikleri (Arap alfabesinden Latin alfabesine, ardından Kiril alfabesine geçiş), dilin doğal gelişimini kesintiye uğratmış ve lehçeler arası iletişimi zorlaştırmıştır. Bu politika, Türk dünyasında dil birliğini zayıflatmış ve topluluklar arasında iletişimi sınırlandırmıştır. Diğer taraftan yerel dillerin yazı dili haline gelmesi, kültürel üretimi artırmış; edebiyat, basın ve eğitim alanlarında gelişmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte, ortak bir edebi dilin parçalanması, Türk halkları arasında kültürel etkileşimin azalmasına neden olmuştur. Farklı alfabelerin kullanılması da iletişimi zorlaştırmış ve kültürel kopuklukları derinleştirmiştir.

Aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin dil politikası Türk halklarında ikidillilik yaratmıştır. Diller arasındaki amansız savaş, güçlü dillerin zayıf olanları yutacağı yönündeydi. Buna göre insan dilinin ilerlemesi çokluktan tekliğe doğruydı; tersine dönmüş bir evrim geçirerek nihayetinde tek bir dilde kalacaktı. Dillerin tek bir dile ilerlemesi, “güçlü güçsüz hiçbir milletin kaçamayacağı küresel bir süreç” olarak belirtiliyordu. Dilin üç koşulda ortaya çıkabileceğini yazılmaktaydı: 1) Müsabakavari bir mücadeleden zaferle çıkan bir dilin ortak dil olma hakkını kazanmasıyla, 2) Bütün dillerin uluslar arasılaşması (yakınlaşması) yoluyla ve 3) Nötr bir dilin kabul edilmesiyle (Uzman, 2017, s.51).

Böylece Sovyetler Birliği’nde Rusça diğer yerel dillerden daha üstün dil olmuş, halklararası iletişimi sağlamıştır.

Modern dönemde dilin toplumsal konumu, yalnızca devlet politikalarıyla değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel güç dengeleriyle de belirlenmektedir. Küreselleşme sürecinde İngilizce gibi baskın dillerin etkisi artarken, Türk dilleri kendi içlerinde farklı prestij seviyelerine sahip olmuştur. Örneğin Türkçe, medya, eğitim ve uluslararası ilişkiler alanındaki yaygın kullanımı sayesinde yüksek prestijli bir dil konumuna ulaşmıştır. Buna karşılık Çuvaşça gibi bazı Türk dilleri, sınırlı konuşur sayısı ve dar kullanım alanı nedeniyle “tehlike altındaki diller” kategorisine yaklaşmaktadır.

Çağdaş dönemde bağımsız olan Türk devletlerinin Ana Yasalarında dil ile ilgili ayrıca maddeleri bulunmaktadır.

Azerbaycan Ana Yasası Madde 21: Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet dili Azerbaycan dilidir. Devlet, Azerbaycan dilinin gelişmesini sağlar (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995, Maddə 21).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Madde 3: Türkiye Devleti, ülkesi, ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Madde 3).

Kazakistan Cumhuriyeti’nin Ana Yasası Madde 7: Kazakistan Cumhuriyetinin devlet dili Kazakçadır. Devlet kurumlarında ve yerel yöntemlerde Rusça, Kazakça ile birlikte resmi olarak eşit şekilde kullanılır (Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, 2022, Madde 7).

Kırgızistan Cumhuriyeti’nin Ana Yasa Madde 13: Kırgızistan Cumhuriyetinin devlet dili Kırgızcadır. Rusça, resmi dil olarak kullanılır (Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, Madde 5, 2021).

Özbekistan Cumhuriyeti’nin Ana Yasası Madde 4: Özbekistan Cumhuriyeti’nin devlet dili Özbekçedir. (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, 2023, Madde 4).

Türkmenistan’ın Ana Yasası Madde 13: Türkmenistan’ın devlet dili Türkmencedir. (Türkmenistan Anayasası, 2016, Madde 21).

Günümüzde şehirleşme ve ekonomik nedenlerle Rusça ve İngilizce gibi dillerin etkisi devam etmektedir. Bu durum, sosyodilbilimsel açıdan “dil rekabeti” kavramlarıyla açıklanabilir. Eğitim politikaları da Türk dillerinin toplumsal konumunu belirleyen önemli bir faktördür.

Medya ve dijital iletişim araçları da modern dönemde dilin toplumsal konumunu yeniden şekillendirmektedir. Televizyon, sinema ve sosyal medya aracılığıyla bazı Türk lehçeleri daha geniş kitlelere ulaşırken, bazıları yerel düzeyde kalmaktadır. Özellikle Türkiye Türkçesinin diziler ve popüler kültür yoluyla geniş bir coğrafyada anlaşılır hale gelmesi, dilin bölgesel bir “lingua franca” işlevi kazanmasına yol açmıştır.

Modern dönemde Türk dillerinin toplumsal konumu; devlet politikaları, eğitim sistemleri, ekonomik faktörler ve küresel etkileşimler doğrultusunda dinamik bir yapı sergilemektedir. Bu bağlamda bazı Türk dilleri yüksek prestij kazanırken, bazıları ise marjinalleşme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle modern Türk lehçeleri, yalnızca dilbilimsel değil, aynı zamanda sosyopolitik süreçlerin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Bağımsız olmayan Türk Topluluklarında Dilin Toplumsal Konumu

Modern sosyodilbilimsel çalışmalar, devlet desteğinden yoksun dil topluluklarının, dilin korunması ve aktarımı konusunda daha kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. “Dil sürdürümü ve dil kaybı” (language maintenance and shift) kuramına göre, bir dilin kuşaklar arası aktarımı büyük ölçüde kurumsal destek, eğitim dili olarak kullanımı ve resmi statü ile ilişkilidir. Bağımsız olmayan veya sınırlı özerkliğe sahip Türk toplulukları, bu bağlamda farklı derecelerde dil kaybı, çift dillilik ve kimlik temelli dil koruma süreçleri yaşamaktadır.

Gagauzlar

Gagauzca konuşan Gagauzlar, Moldova sınırları içinde yer alan Gagauz Yeri Özerk Bölgesi’nde yaşamaktadır. Bu bölgenin kanununa göre 3 resmi dil vardır. Bunlar Gagauzca, Rusça ve Moldovancadır. Kreş, okul ve üniversitelerde Gagauz Türkçesiyle eğitim verilmektedir. Radio ve Televizyon kuruluşlarında Gagauz Türkçesiyle konuşulmaktadır. Gagauz dilinde kitaplar, dergiler ve gazeteler yayınlanmaktadır. Bu dil ağırlıklı olarak evde, Gagauzca dil kurslarında veya sokakta öğrenilmektedir (Zotovici, 2020, s. 90).

Gagauzca, resmi olarak tanınmasına rağmen, Rusça ve Moldovanca karşısında sınırlı bir kullanım alanına sahiptir. Eğitim, medya ve kamu yönetiminde Rusçanın baskınlığı, Gagauzca’nın özellikle genç kuşaklar arasında kullanımını azaltmaktadır.

Bütün katılımcılar rus dilini aile içinde ve günlük hayatta kullanmayı tercih etmektedirler. Bunun sebebi, doğrudan doğruya alınmış eğitim dilinden kaynaklanmaktadır. Gagauziya’daki okulların eğitim dili genel olarak rusçadır. Dolayısıyla katılımcı grup içerisinde yer alan söz konusu Gagauzlar Rus dilini, ana dilleri gibi algılamaktadır. Bu durumda dil aktarımı bağlamında önemli düzeyde bireysel asimilasyondan bahsedilebilir (Zotovici, 2020, s.91).

Çin’deki Uygurlar: Politik baskı ve dilsel asimilasyon

1949 yılında Uygurların yaşadıkları bölge olan Doğu Türkistan Çin hakimiyetine girmiştir. 1957 yılında ise bölgeye özerklik statüsü verilmiştir. Uygur Türkleri için 1990 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Sovyet Rejimi’nin sona ermesi ve 1991 yılında Türk Cumhuriyetlerin kurulmasıyla Doğu Türkistan, Çin hükümeti için bir odak noktası haline gelmiş ve buradaki önlemlerini arttırmasına neden olmuştur. Çin’in batıya açılan kapısı olan Doğu Türkistan, topraklarının verimli oluşu ve batıdan gelecek tehditler için tampon bölge görevi görmesi açısından çok önemli bir stratejik konumda yer alır. Çin hükümeti bölgeyi elinde tutmak için bölgenin etnik yapısına müdahalede bulunarak yoğun göç hareketleri başlatmıştır (Bulut, 2017, s.287).

Uygurca, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde konuşulmaktadır. Ancak son yıllarda uygulanan dil politikaları, Uygurcanın eğitim ve kamusal alandaki kullanımını ciddi ölçüde sınırlandırmıştır. Okullarda Mandarin Çincesinin zorunlu hale getirilmesi, Uygurcanın kuşaklar arası aktarımını zayıflatmaktadır. Uluslararası raporlar ve saha çalışmaları, bu durumun dilsel asimilasyona yol açtığını ortaya koymaktadır.

2002 yılında Xinjiang Regional Education Bureau (Şincan Bölgesi Eğitim Bürosu), yeni iki dilli eğitim politikasını açıklamıştır. Buna göre Mandarin Çincesi, ilk, orta ve yüksek okullarda ana dili olarak okutulacaktır. Eylül 2002'de Şincan Üniversitesi, eğitim dilinin artık Uygurca olmadığını, eğitimin Mandarin Çincesiyle yapılacağını duyurmuştur.

Mandarin Çincesinin devletin tüm kademelerinde zorunlu olması, bölgedeki etnik unsurlar için bu dili prestijli hale getirmiştir. Doğu Türkistan'daki tüm üniversitelerde Kuzey Çin Lehçesinde yüksek dereceli bir yeterlilik almak zorunlu hale getirilmiş, bu zorunluluk devlet kademelerinde çalışmak isteyenler için ise kaçınılmaz olmuştur. Yüksek mevkilere getirilen Hanlı Çinlilerin, kurum yazışmalarında Çin diline öncelik vermeleri, genç nüfusun tıpkı diğer bölgelerde olduğu gibi iş fırsatları nedeniyle Çince öğrenmesine sebep olmuştur (Bulut, 2017, s.288).

Bu örnek, devlet politikalarının dilin toplumsal konumunu nasıl doğrudan etkileyebileceğini açıkça göstermektedir.

2026'da Çin Ulusal Halk Kongresi yıllık toplantısının kapanışında kabul edilen "Etnik Birliği ve Gelişimini Teşvik" adlı yasa, "Çin Komünist Partisi'nin merkezde olduğu bir ulusal birlik oluşturmaya ve Çin ulusunun yeniden canlandırılmasını" amaçlıyor. Yeni yasanın en tartışmalı maddelerinden biri, eğitimde Mandarin Çincesi öğrenme zorunluluğu getirilmesi. Yasanın 15'inci maddesi, Mandarin Çincesinin, anaokulu öncesinden başlayarak zorunlu eğitimin tüm aşamalarında çocuklara öğretilmesini mecbur kılıyor. Yasayla, Mandarin'in eğitim, iş hayatı ve kamusal alanda "ulusal ortak dil" olmasının yolu açılıyor. Yeni yasayla, azınlık dillerinin ülke genelinde birincil öğretim dili olamayacağı vurgulanıyor.³³

Rusya Federasyonu'ndaki Türk Dilleri

Modern Rusya Federasyonu topraklarında: Volga bölgesinde, Urallarda, Güney Sibirya'da ve Altay Bölgesi'nde ve Kuzey Kafkasya'da birçok yerli Türk halkı yaşamaktadır (Tatarlar, Çuvaşlar, Başkurtlar, Hakasyalılar, Kumuklar, Nogaylar, Karaçaylar, Balkarlar vb.). Rusya sınırları içinde yaşayan birçok Türk topluluğu, özerk cumhuriyetler aracılığıyla belirli ölçüde dil haklarına sahiptir. Heydar Aliyev, bu hususu dikkate alarak, Rusya Federasyonu vatandaşı olan Yakutlar, Sibir Türkleri, Volqaboyu Türk toplulukları - Tatarlar, Başkurtlar ve Çuvaşlar, Kuzey Kafkasya Türklerinin milli kimlik bilincinin güçlendirilmesi, kendilerini özgürce ifade edebilmeleri ve ana dillerini daha etkin kullanabilmeleri bakımından, Türk dünyasının ortak yükseliş stratejisinin hayata geçirilmesinde Türk devletleri ile Rusya arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermiştir (İsmayılova, 2023, s.38).

Rusya Federasyonu Anayasası'nın 68. maddesinin 2. bendine göre "Cumhuriyetlerin kendi devlet dillerini belirlemek hakkı vardır. Devlet organlarında, yerel yönetim organlarında, cumhuriyetlerin devlet kurumlarında bu diller, Rusya Federasyonu'nun devlet dili ile birlikte kullanılır". Ayrıca, "Rusya Federasyonu'nun Halklarının Dilleri Hakkında" Rusya Federasyonu Kanunun 3. maddesine göre cumhuriyetlerin, RF Anayasası'na uygun olarak kendi devlet dillerini belirlemek hakları vardır; RF federe birimleri bu kanuna uygun olarak vatandaşların iletişim dili, eğitim, talim, yaratıcılığının özgür seçiminin korunması hakkında kanun ve diğer hukuksal düzenlemeleri kabul edebilir; Devlet Rusya halklarının tüm dillerinin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili eşit haklarını tanıyor; RF halklarının

dilleri devletin himayesindedir (Alıyeva, 2024, s.139).

Günümüzde Çuvaşça, Tatarca, Başkurtça, Nogayça, Yakutça (Saha Türkçesi) vb. eğitim ve medya alanında kullanılmaktadır. Ancak Rusçanın yüksek prestijli ve zorunlu dil olması, bu dillerin kullanım alanını daraltmaktadır.

Somut olarak:

Tataristan'da resmi olarak iki dilli eğitim sistemi bulunmasına rağmen, yükseköğretimde Rusça hakimdir.

Çuvaşça, kırsal alanlarda daha yaygınken şehirlerde kullanım oranı düşmektedir.

Yakutça, bölgesel medya ve eğitimde güçlü olsa da Rusça ile yoğun rekabet içindedir.

Rusça, ekonomik ve sosyal yükselme aracı olarak daha yüksek değer taşıırken, yerel diller sembolik kimlik unsuru olarak kalmaktadır.

İran'daki Güney Azerbaycan Türkleri: Resmi statü eksikliği ve güçlü sözlü gelenek

Azerbaycan Türkçesi'nin Güney kolu, İran'da milyonlarca kişi tarafından konuşulmasına rağmen resmi dil statüsüne sahip değildir.

Anayasa'nın resmi dil, yazı, takvim ve ülke bayrağını düzenleyen ikinci bölümünün 15. maddesine göre, İran'ın resmi dili ve yazısı, halkının lingua francası Farsçadır. Resmi belgeler, haberleşme, basılı metinler-kitaplar bu dilde ve yazıda olmak zorundadır. Bununla birlikte, bölge ve kabile dillerinin basında, kitle medya organlarında ve bu dillerin edebiyatlarının öğretilmesi amacıyla, Farsça ile birlikte okullarda okutulmasına izin verilmektedir (Eker, 2008, s.192).

Eğitim dili olarak Farsçanın zorunlu olması, Türkçenin yazılı kullanımını sınırlamaktadır. Bütün dillerin (ırkların ve renklerin) eşit olduğu bir siyasi yapılanmada, Farsça dışındaki dillerin örneğin Azeri Türkçesinin okullarda, ancak Azeri edebiyatının işlenmesi esnasında ve o da, Farsça ile birlikte kullanılabilmesi, Arapçanın ise ortaöğretimden itibaren bütün sınıflarda zorunlu olarak okutulması, ülkenin en çok konuşuru bulunan ikinci diline yönelik açık bir ayrımcılıktır (Eker, 2008, s.193).

Televizyon, müzik ve özellikle sosyal medya aracılığıyla dilin canlılığını koruduğu görülmektedir. Güney Azerbaycan sahasında yayılan şiir, türkü ve dijital içerikler, dilin toplumsal tabanda güçlü bir şekilde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Bağımsız olmayan veya sınırlı özerkliğe sahip Türk topluluklarının dilsel durumu karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Resmi statü ve eğitim dili → dilin yaşaması için kritik önemdedir

Prestij dili baskısı → yerel dillerin kullanımını azaltır

Medya ve dijital alan → yeni bir dil koruma aracı olarak öne çıkmaktadır

Kimlik bilinci → dilin sürdürülebilirliğinde belirleyici rol oynar

Bu bağlamda, Türk dillerinin geleceği yalnızca konuşur sayısına değil, aynı zamanda bu dillerin hangi toplumsal alanlarda kullanıldığına bağlıdır. Bir dilin yaşaması için en kritik unsur, onun aile içinde ve eğitim sisteminde aktif olarak kullanılmasıdır.

Türk halkları arasında giderek yoğunlaşan sosyo-kültürel ve siyasal ilişkiler, ortak dil ve alfabe meselesini ön plana çıkarmış; bu süreç, akraba dillerin yapısal unsurlar bakımından yakınlaşmasına ve ortak bir dil modelinin oluşmasına katkı sağlamıştır (İsmayilova, 2026, s.17).

Sonuç

Makale çağdaş Türk lehçelerinin oluşum ve gelişim sürecinin yalnızca dil içi değişimlerle açıklanamayacağını; tarihsel, toplumsal, siyasal ve kültürel etkenlerin bu süreçte belirleyici rol

oyndığını ortaya koymuştur. Türk dilinin tarihsel gelişimi incelendiğinde, lehçeleşmenin göç hareketleri, coğrafi ayrışma, farklı kültürlerle temas, devletleşme süreçleri, yazı dili gelenekleri ve prestij dillerle kurulan ilişkiler sonucunda şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türk lehçeleri, durağan dilsel yapılar değil; tarih boyunca farklı toplumsal koşullara uyum sağlayarak dönüşen dinamik sistemlerdir.

Araştırmanın bulguları, özellikle siyasi iktidarın ve kurumsal desteğin dilin toplumsal konumunu doğrudan etkilediğini göstermektedir. Resmi statü, eğitim dili olarak kullanım, medya görünürlüğü ve dijital alandaki temsil, bir lehçenin yaşaması ve standartlaşması açısından temel belirleyiciler arasında yer almaktadır. Buna karşılık, bağımsız olmayan veya sınırlı özerkliğe sahip Türk topluluklarında prestij dili baskısı, kuşaklar arası aktarımın zayıflaması ve dilsel asimilasyon riski daha belirgin biçimde gözlenmektedir.

Sonuç olarak Türk lehçelerinin geleceği, yalnızca konuşur sayısına değil; bu lehçelerin aile, okul, medya ve kamusal alanlarda ne ölçüde yaşatıldığına bağlıdır. Bu nedenle Türk lehçelerinin korunması ve geliştirilmesi, yalnızca dilbilimsel değil, aynı zamanda kültürel ve sosyopolitik bir sorumluluk olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

1. Peyami Safa. (2025). Eğitim, Gençlik, Üniversite. Ötüken. İstanbul. S.320.
2. Jean-Paul Roux. (2002). Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl. Kabalcı yayınevi, İstanbul. s.599
3. Ercilasun, A.B. (2004). Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk dili tarihi. Akçağ, Ankara. s. 477.
4. Türk dünyası el kitabı. (1976). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.:45, I C., Ankara. s. 118-130.
5. Türk dünyası el kitabı. (1992). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.:121, II C., Ankara. s. 7-58.
6. Zeynalov, F. (1981). Türkologiyanın esasları. Bakı, Maarif, 347
7. İsmayilova, M. (2022). Türk dilleri dialektlerində integrasiya və diferensiasiya meseleləri. Ankara, 207 s.
8. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hurric>
9. Tarcan, H. (1998). Ön Türk Tarihi. Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998. s. 366.
10. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_English_words_of_Etruscan_origin
11. Caferoğlu, A.(1984). Türk dili tarihi, I-II. Enderun Kitabevi. İstanbul. s.199
12. Otto Maenchen-Helfen. The World of the Huns.(1973). Universty of California Press. Los Angels. s.579
13. Özezen, M. Y. (2025). Temas (etkileşimsel / etkileşimli) dilbilim ve güncel bir araştırma konusu olarak dil ilişkileri. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 10(2). 403-430
14. İmer, K. (1990). Dil ve Toplum. Gündoğan yayınlar, Ankara. s. 192
15. Mirşan, K. (1970). Proto-Türkçe yazıtlar. MMB yayını, Ankara. s. 116
16. Erdal, M. (2004). A Grammar of old Turkic. s.583
17. Tekin, T. (1997). Orhon Yazıtları.
18. Clauson, G.(1972) Etymological Dictionary of Turkish.
19. Özönder, F., Barutçu, S.(1996) Ali Şir Nevayi - Muhakemetü'l-Lugateyn - İki Dilin Muhakemesi, TDK, Ankara.
20. Ergin, M. (2020). Türkçenin tarihi gelişimi. Çukurova Üniveritesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi.

http://turkoloji.cu.edu.tr/muharrem_erginturkce_tarihsel_gelisim.pdf

21. Özyurt, C.(2004). Osmanlı'da Resmi Ulusçuluk Ve Dil Politikası. Selçuk İletişim, 3, 3. (155-165)
22. Əfəndiyev, O. (2007). Azərbaycan Səfəvilər dövləri. Şərq-Qərb, Bakı. s.353
23. Memmedova, A., Cavad beyli, R. (2016) Türk dili, Safevilerin devlet dilidir. Yeni Türkiye 85/2016. (544-557)
24. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. (1959). cilt 2, Ankara, s. 42
25. Tekin, T. (1988).Atatürk ve Türk Dilinde Reform. Erdem, 5 (12). s. 1023-1044
26. Karabulut, F. (2009). İktidar ve Meşrulaştırma Mücadilesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim politikaları. Bilig Yas., 50. s. 65-96
27. Uzman. M. (2017). Sovyetler Birliği'nde Dil Politikası. Liberal Düşünce Dergisi. 88, s. 41-56
28. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (1995). Madde 21
29. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Madde 3
30. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası. (2002). Madde 7
31. Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası. (2021). Madde 5
32. Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası. (2023). Madde 4
33. Zotovici, M. (2020). Moldova'daki Gagauz Türklerinin dil ve eğitim durumları üzerine sosyolojik bir araştırma. Yüske Lisans Tezi. Ankara. s.108
34. Bulut, G. (2017). Çin'de Uygulanan Dil Politikaları ve Uygur Türklerinin Durumu. International Journal of Language Academy Volume 5/1 Spring s. 278/289
35. İsmayılova, M. (2023). Heydər Əliyev və türk mənəvi dəyərləri. "Mahmud Kaşğarlı" Beynəlxalq elmi jurnal. c.1, sayı 2. Bakı. s.32-42.
36. <https://www.dw.com/tr/%C3%A7inde-asimilasyon-korkusu-etnik-birlik-yasas%C4%B1-kabul-edildi/a-76330682>
37. Aliyeva, S. (2024). Rusya'da Türk Dillerinin Durumu. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi. (1), 127-151
38. Eker, S. (2008). Farsçanın kıskacında Güney Azerbaycan Türkçesi. Türkiyat Araştırmaları, sayı 9. s.183-197
39. İsmayılova, M. (2026). I Türkoloji Qurultayın keçirilməsi zərurəti və tarix əhəmiyyəti. "Mahmud Kaşğarlı" Beynəlxalq Elmi Jurnal. Cild: 4 Sayı: 2. s. 11-18

Daxil oldu: 12.04.2026

Qəbul edildi: 22.06.2026